

**БОШЛАНҒИЧ СИНФ ЎҚУВЧИЛАР НУТҚИНИ ЎСТИРИШ ВА СЎЗ
БОЙЛИГИНИ ОШИРИШДА ОММАВИЙ АХБОРОТ
ВОСИТАЛАРИНИ АҲАМИЯТИ**

**ЗНАЧЕНИЕ СРЕДСТВ МАССОВОЙ ИНФОРМАЦИИ В РАЗВИТИИ
РЕЧИ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ И УВЕЛИЧЕНИИ СЛОВАРНОГО
ЗАПАСА**

**THE IMPORTANCE OF THE MEDIA IN THE DEVELOPMENT OF THE
SPEECH OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS AND THE INCREASE IN
VOCABULARY**

Абдуллаев Ғофуржон Рахимжанович
Наманган давлат университети, Физиология кафедраси
профессори, биология фанлари доктори
e-mail : gafurjan_raximjanovich@mail.ru

Мукимова Зиёдахон Мохир қизи
70110501-Таълим ва тарбия назарияси ва методикаси
(Бошланғич таълим) мутахассислиги II босқич магистранти

Аннотация:

Ушбу мақола замонавий дунёнинг долзарб муаммоларидан бири - бошланғич синф ўқувчиларида оғзаки нутқни ривожлантиришга бағишланган. Ушбу мақолада нутқ тушунчаси, шунингдек, болалар нутқини ривожлантиришда оммавий ахборот воситаларининг ўрни кўрсатилган.

Аннотация:

Данная статья посвящена одной из актуальных проблем современного мира - развитию устной речи учащихся начальных классов. В данной статье представлено понятие речи, а так же роль средств массовой информации в развитии речи детей.

Annotation:

This article is devoted to one of the urgent problems of the modern world - the development of oral speech in primary school students. This article presents the

concept of speech, as well as the role of the media in the development of children's speech.

Калит сўзлар: нутқ, нутқни ривожлантириш, оғзаки нутқ, ахлоқ, оммавий ахборот воситалари, нутқ маданияти, нутқ мотивацияси.

Ключевые слова: речь, речевое развитие, устная речь, нравственность, средства массовой информации, культура речи, речевая мотивация.

Key words: speech, speech development, oral speech, morality, mass media, culture of speech, speech motivation.

Ўзбекистон ўз мустақиллигини қўлга киритган дастлабки кунларданок янги, ривожланган жамият куриш йўлига кирди. Заҳматкаш ҳалқимиз ўзининг фидойи меҳнати ва тинч ҳаёти билан дунёдаги тараққий топган мамлакатлар қаторидан мустаҳкам ўрин эгаллаш мақсадида барча соҳаларда чуқур ислоҳотларни амалга ошира бошлади. Келажаги буюк давлат барпо этиш борасида амалга оширилаётган барча тарихий ўзгариш ва янгиланишлар юртдошларимиз қалби, онги ва шуурига ўлкан таъсир кўрсатмоқда. Ўзбекистон Республикасининг Таълим тўғрисидаги Қонуни амалиётга кенг жорий қилинмоқда. Истиқлол шарофати билан мамлакатимиз халқ таълими тизимида ҳам мустақил чуқур ислоҳотлар ўтказишга кенг имконият берилди. Шундай ислоҳотлардан бири ўқувчиларнинг нутқ маданиятини такомиллаштиришга қаратилгандир. Бола нутқининг тўғри шаклланиши асосан бошланғич мактабда изга солинади ва у ўрта мактабга ўтганида тўлалигича такомиллашади.

Нутқ –киши фаолиятининг тури, тил воситалари асосида тафаккурини ишга солишдир. Нутқ ўзаро алоқа ва хабар функциясини, ўз фикрини ҳис- ҳаяжон билан ифодалаш ва бошқаларга таъсир этиш вазифасини бажаради [2].

Нутқ барча ақлий фаолиятнинг асоси, алоқа воситаси, ҳар қандай мазмундаги маълумотларни узатиш усулидир. Сиз ҳар доим ўз фикрингизни аниқ, тўғри ва мажозий тарзда ифодалашингиз керак, нимани ўрганишингиз керак. Ўқувчиларнинг таққослаш, таснифлаш, тизимлаштириш ва умумлаштириш қобилияти нутқ ривожлантириш жараёнида шаклланади, шунингдек, тил фаолиятида намоён бўлади. Ўқувчининг мантиқан аниқ, кўرғазмали, образли оғзаки ва ёзма нутқи унинг ақлий ривожланишининг кўрсаткичидир.

Масалан, ўқувчи ёшига мос гапира олмаса, бу унинг кам ривожланганлигини ёки ривожланиш кечикишини кўрсатади. Ҳам жисмонан, ҳам маънавий жиҳатдан баркамол ривожланиш жуда муҳимдир. Табиатдан бизда жисмоний ривожланиши содир бўлади, биз бу жараёни тўхтата олмаймиз. Аммо ҳеч ким маънавий, маданий ривожланишни бекор қилмади. Бунга биринчи навбатда ота-оналар, ўқитувчилар ва маҳаллалар эътибор қаратишлари керак. Маданиятимизда маҳалла кўмиталари яқиндан ҳамкорлик қилади. Демак, масалан, кекса авлод вакиллари ҳар қандай қарама-қаршилиқни кўрса, болани тўғри йўлга солишга ҳаракат қилади, албатта. Жамиятга ривожланган беғараз шахслар керак, дейди Президентимиз Шавкат Миромонович Мирзиёев, "Бизнинг бу соҳадаги ислоҳотларни чўзишга ҳаққимиз йўқ. Қанчалик қийин бўлмасин, бугундан бошлаб мактаб таълимига мустаҳкам пойдевор кўйишимиз керак. Келинг, барча эътибор ва ресурсларимизни қаратайлик. Бу йўл қийин бўлади, лекин фақат у барча муаммоларни ҳал қилиши мумкин [10]. Нутқ гапириш эҳтиёжидан келиб чиқади ва инсон нутқи маълум сабабларга кўра ҳосил бўлади. Нутқ мотивациясининг мавжудлиги талабанинг нафақат ўзи ифода эта оладиган фикр ва ҳис-туйғуларга эга эканлигини, балки у баҳам кўришни хоҳлашини, яъни ўз фикр ва ҳис-туйғуларини ифода этишга бўлган ички истагини билдиради. Нутқни ривожлантириш бўйича ишлар турли хил техника ва воситаларни талаб қилади. Машғулотлар жараёнида ўқув вазияти ва нутқнинг сабаблари ўзгаради. Болалар яхши, ҳиссий жиҳатдан жонли ва қизиқарли гапиришлари учун, улар нутқини яхшилашга интилишлари учун, фикрни оддий сўзлар билан етказа оладиган "ўқувчини қизиқарли ҳикоячи ролига киритиш" керак.

Болаларнинг ижодий тасаввурини ривожлантириш, уларни ўқиган образлари ва қаҳрамонларини кўришга, ўша жойларни, улар ҳақида гапирадиган ёки ёзадиган одамларни тасаввур қилишга ўргатиш керак. Ҳар бир ўқувчининг мустақил баёноти мақсадини аниқлаш муҳим: сиз боладан тингловчилар унинг фикрларини тушунадиган тарзда айтиб беришни талаб қилиш зарур. Кўпчилик гапиради ва ёзади, лекин ҳамма ҳам сўз билан юракка ета олмайди [6].

Оммавий ахборот воситалари замонавий жамият ҳаётида муҳим ўрин тутди. Оммавий ахборот воситаларининг мазмун-моҳияти жамоатчиликдир. Демак, масалан, битта воқеани халққа бутунлай бошқача етказиш мумкин. Чет тилини ўргатишда газета ва журналлардан фойдаланиш кейинги пайтларда кўплаб ўқитувчиларнинг эътиборини тортди.

Ўқитувчи ёш гуруҳига, жорий дарснинг вазифаларига қараб материал танлаши ёки ўқувчиларнинг мақола мавзусини тил орқали ўрганиш истагини ошириши мумкин бўлган фавқуллодда воқеа ҳақида қандайдир хабарни танлаши мумкин. Мақолалар ва дастурлар асосий кўникмаларни ривожлантириш учун асосдир. Ўқитувчи қуйидаги вазифаларни бериши мумкин: мақолада аниқ бир нарса ҳақида маълумот излаш; мақоланинг умумий мазмунини қайта айтиб бериш; мақоладаги далилларни қўллаб-қувватлаш; мақола асосида хабар ёзиш. Луғат билан ишлаш жуда муҳим, у аниқ атамалар ҳақидаги билимларни чуқурлаштиради, шунингдек, такрорлаш орқали асосий луғатни пассивдан фаол тоифага ўтказишга ёрдам беради.

Бошқача айтганда, газета, журнал, телеянгликлар нафақат ахборот олиш воситаси, балки фикримизни ифода этишимизга ёрдам берадиган тил объекти сифатида ҳам қўлланилади [4].

Бошланғич синф ўқувчилар нутқини ривожлантиришда телевизор ва компьютерлар ҳам муҳим рол ўйнайди. Улар ўқувчилар нутқига энг кўп таъсир кўрсатадиган оммавий ахборот воситаларидир.

Оммавий ахборот воситалари ўзларининг "идеалларини" ҳам ижобий, ҳам салбий жихатларини бошланғич синф ўқувчиларига юклашлари ва шу билан уларнинг дидини назорат қилишлари мумкин. Ҳали замонавий "ахборот маконига" йўналтирилмаган бола, қоида тариқасида, бугунги кунда таниқли қаҳрамонларга (мултфилм қаҳрамонлари, интернет-блоггерлар, эстрада юлдузлари)га тақлид қилади, улар унинг ҳаётининг идеалига айланадилар, унинг афзалликларини белгилайдилар. Айнан шу пайтда боланинг ёнида унга тўғри танловни айтишга тайёр одам бўлиши жуда муҳим. Шунинг учун болалар томонидан олинган маълумотлар катталар (ота-оналар, ўқитувчилар) томонидан малакали тарзда шарҳланиши ва оммавий ахборот воситаларида вақт ўтказиши ва олинган маълумотларнинг миқдори катталар томонидан чекланиши ва сифати текширилиши керак. Бунинг учун оммавий ахборот воситаларидан оқилона фойдаланиш зарур.

Ҳар бир мамлакатда "экранга қарамлик" нинг болалар шахсининг ҳар томонлама ривожланишига таъсири муаммоси мавжуд. Қуйида болалар экрандан фойдаланиш вақтининг тахминий статистикаси келтирилган.

Бу маълумотлар болаларнинг йил сайин кўпроқ вақтини телевизор экрани, компьютер, мобил телефонлар олдида ўтказишига яққол мисолдир. Болаликнинг бу ажойиб даврида боланинг мияси тил ўрганишга "созланади".

Бола сўзларнинг семантикасини осонгина ўрганади, грамматикани ўзлаштира бошлайди.

Телевизор яратадиган бой нутқ муҳотида нутқнинг ривожланиши тезроқ бориши керакдек туюлади: бола том маънода сўзлар билан ўралган, уларни эшитади, экрандаги расм билан боғланади, баъзан кунига бир неча соат вақтини шу тарзда ўтказади.

Бироқ, замонавий тадқиқотлар бошқача фикрда: телевизорни мунтазам томоша қиладиган болалар тенгдошларига қараганда камроқ сўз бойлигига эга. Ёш телевидение мухлисларида нутқнинг бузилиши олти марта тез-тез учрайди.

Бир қарашда, бу маълумотлар парадоксал кўринади - ахир, болалар телевизор экранидан доимо инсон нутқини эшитишади. Бироқ, болаларнинг мияси шундай тузилганки, бола техник воситалар ёрдамида оддийгина ўргана олмайди. Тўлиқ ривожланиш учун ўқувчилар нафақат эшитиш органлари, балки боланинг ҳис-туйғулари ва фикрлари ҳам иштирок этадиган жонли мулоқотга муҳтож. Ўтган 20 йил ичида технология ҳаёт тарзимизни ўзгартирди. Телевизор кўпчилик оилалар ҳаётида алоҳида ўрин тутди. Улар ишдан қайтишлари биланоқ ёқилади ва ётишдан олдин ўчирилади. Аммо болаларнинг ўзлари телевизор кўрмаса ҳам, фон шовқини ота-оналари ёки катта ака-ука ва опа-сингилларининг нутқини тушунишларига тўсқинлик қилади. Лекин бу шунчаки доимий шовқин эмас. Олимларнинг фикрича, телевизор боланинг нутқининг ривожланишига салбий таъсир қилади, биринчи навбатда, теледастурларни томоша қилиш ота-оналарни фарзандлари билан мулоқот қилишдан чалғитади. Уйда телевизор қанча узоқ бўлса, ота-оналар болага шунчалик кам эътибор беришади. Натижада, болалар эрта ёшда мулоқотнинг етишмаслигини бошдан кечирадидлар, бунда барча ақлий жараёнларни, биринчи навбатда нутқни ривожлантириш учун салбий таъсир бўлади.

Юқоридаги маълумотлардан хулоса қилишимиз мумкинки, оммавий ахборот воситалари ижобий ва салбий таъсир кўрсатиши мумкин, уларни салбий таъсирлардан чеклаш учун ота-оналар фарзандларининг нима билан шуғулланаётганига эътибор беришлари, фарзандларининг бўш вақтларини тўғри тақсимлашлари керакдир.

Фойдаланилган адабиётлар рўяхати

1. Авдеева, Н.Н. Психологическое воздействие телерекламы на детей // Москва – 2004.
2. Ахмаджонова, М. Э. Бошланғич синф ўқувчиларини оғзаки ва ёзма нутқини ўстириш тизими; М. Э. Ахмаджонова, Д. Б. Маматкулова // Молодой ученый — 2017.
3. Бабаева Д.Р. «Нутқ ўстириш методикаси» // Тошкент – 2009.
4. Баженова ЛМ. Медиаобразование младших школьников // Искусство и образование – 2001.
5. Божович Е.Д. Учителю о языковой компетенции школьников // Москва – 2002.
6. Громова, Т.В. Младший школьный возраст: системный эффект нравственного воспитания // Воспитание и дополнительное образование – 2010.
7. Сырова, Н.В., Чекишев, В.Н. Визуальная культура как средство формирования общей и профессиональной культуры человека // Минск – 2018.
8. Шарков, Ф.И. Основы теории коммуникации // Перспектива – 2003.
9. Қодирова Ф.Р. «Болалар нутқини ривожлантириш назарияси ва методикаси рухий омиллари» // Тошкент – 2016.
10. Nabiyeu, Shukhrat Akhmadjanovich. "Training the students of uzbek groups of non-philological directions to decline the personal pronouns of the russian language on the basis of the grammatic model." // Scientific Bulletin of Namangan State University – 2020.

